

APÁM MEGÜTÖTT

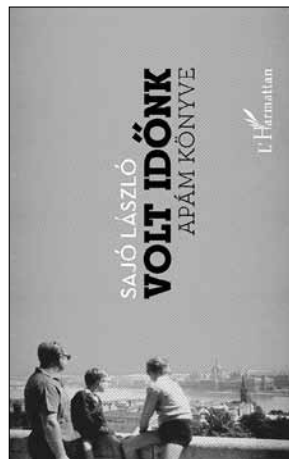
Sajó László: Volt időnk. Apám könyve

Nehéz eldönteni, mit szeretett volna eredetileg Sajó László: önéletrajzot írni vagy a nemrégiben elhunyt apja már könyvalakban is megjelent önéletrajzát kommentálni, kiegészíteni, javítani. Elképzelhető, hogy, immár hatvanon túl, csak a saját életét szeretete volna összegezni, de kicsit messziről, az apa és tágabban a család történetével kezdte, de mivel ezt az apja már elég jól megírta, egyszerűen átvette és újraközölte a vonatkozó részeket. De az is lehet, hogy eredetileg az apa szövegét kezdte el javítgatni (afféle *Javított kiadás* készült?), különös tekintettel az őt érintő, rá vonatkozó passzusokra, és végül ebből nőtt ki egy életrajz – amit az összegzés, a számadás motivált. A könyv utolsó lapjain ugyanis a hatvanon túli szerző egy tüdőkörházból beszél, ahová az őt gyerekkorától elkísérő betegsége juttatta, és ahol naponta vittek el mellőle nála fiatalabban elhunyt férfiakat is. Talán úgy érezte, egy, a végéhez közeledő élet megírása, olvashatóvá, maradandóvá tétele a feladata, de mivel ez a történet nem mondható el az apa története nélkül, a megszülető könyv sem nélkülözhetette az apa (D. Sajó László) korábbi könyvét.

Így aztán az a furcsa helyzet állt elő, hogy a könyv első száz oldalából összesen talán kettőt írt ennek a könyvnek a szerzője – ezt onnan tudjuk, hogy a tipográfia gondosan elkülöníti a két szerzőt: az apa dőlt betűs könyve látszik a főszövegnek, a fiú betoldásai szögletes zárójelben a kiegészítéseknek. Csakhogy a kötet második felében megfordul az arány, a fiú szövege mellett szinte elvész az apa egy-két bekezdése. Könnyen megérthető a váltás oka: amíg a gyerekkorról beszél, a közösen töltött évekről, addig az apáé a szó, amikortól a felnőttkoráról, az apa, aki már nem volt szemtanú, aki már csak messziről látta a fia életének alakulását, elhalkul. A fiú házasságairól, az unokák születéséről és a válásokról még ő is beszámolt az emlékirataiban, de minden más rejtve maradt előtte – merthogy ez az apa-fiú kapcsolat nem volt különösebben jó kapcsolat. Nem, vagy csak keveset beszéltek, és akkor sem a megértés igénye és a segítő szándék vezette az apát. Legalábbis a most megjelent, hangsúlyosan az apa halála után megírt-létrejött könyv erről árulkodik.

Az aparegény mint műfaj az először 1977-ben megjelent *Egy családregény vége* vagy Lengyel Péter 1978-as *Cseréptörés* című regénye óta megkerülhetetlen a magyar irodalomban is, de az igazi aranykora a *Harmonia caelestis*szel kezdődött, és mára mintha el is múlt volna. Sajó érzésem szerint nem aparegényt szeretett volna írni, hanem, ahogy az imént is jeleztem, önéletrajzot, de már az első mondatoknál falakba ütközött: az apa története nélkül nem tudta elmondani a sajátját, sőt az apa szövege nélkül sem tudta megírni a sajátját. A címadással, az *Apám könyve* címmel pedig véglegesen az apa árnyékában ragadt – ahonnan talán épp ezzel a munkával szeretett volna kilépni.

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2019
242 oldal, 2790 Ft

A végtelenül személyes, a tabukat nemhogy nem kerülő, de kifejezetten kereső, azokkal az olvasót itt-ott már provokáló, hibrid műfajú szöveg nem más, mint az önéletírás vagy életrajz, a memoár, a napló, az esszé, másrészt pedig a fejlődésregény ötvözése. Sajó kötete az Esterházy utáni apakönyvek közül György Péteréhez, az *Apám helyet*hez áll a legközelebb – már ami a nézőpontot és a stílust illeti, de amikor a generációváltás mellett a rendszerváltást is tematizálja, amikor önmagát szabadabb, szabadabban döntő emberként írja le az apához képest, akkor akár Györe Balázs (*Halottak apja, Apám barátja*), akár Kukorelly Endre (*TündérVölgy*), akár Solymosi Bálint (*Életjáradék*), amikor a vidéki gyerekkort, akkor Háy János (*A gyerekek*) munkáit is felidézi. Elsősorban épp a közvetlen, személyes tartalmak, a közvetlen, nem eltávolított, hanem éppen hogy felfokozottan vállalt és hangsúlyozott személyes hangnem volt ezeknek a regényeknek a nagy újdonsága, merthogy ez a fajta önéletrajziság idegen volt a magyar irodalom hagyományától. György Péter könyvét, és vele együtt Sajóét is, még ma is nehéz szépirodalomként olvasni – habár utóbbinak számos gondosan megírt, árnyalt értelmezésre is lehetőséget adó része is van, főleg a könyv utolsó negyedében.

Milyen az a fiú, aki magát az apjához mérve próbálja bemutatni? Milyen az a fiú, akit apja formált azzá, akinek most mutatja magát?

„Meggyőződésem, hogy apámnak köszönhetem, hogy egyáltalán eljutottam a diplomáig” (168.), bevallása szerint az apja indította el a költői pályán (130.), vagyis szinte mindent neki köszönhet, amit az életben elért. Ez eddig közhely, üres futam, a legtöbbünk ilyeneket mond és gondol, főleg az apa halála után, a gyászban. Sajó viszont, ha nem is ennyire nyíltan, de felveti, hogy talán sok minden mást is az apjának köszönhet: a magánéleti kudarcait, a válásait, a társas kapcsolatainak, de még a karrierjének is korlátokat szabó dadogását, a néhol súlyos méreteket öltő alkoholizmusát vagy a nemegyszer veszélyes helyzeteket eredményező szexuális étvágját. A tisztelet és szeretet mellett mindig ott a vád – mondanom sem kell, csak az utóbbiért érdemes ezt a könyvet elolvasni.

Kezdődik ott, hogy az egyébként vidéki, előbb borsodi falvakban, majd Miskolcon tanárként dolgozó apa látszólag kedves és türelmes, aki sosem bántaná a feleségét és két fiát: „Sose ütött meg” (145.), „apám sose vert bennünket” (144.), „velem apu se kiabált” (122.). De közben előkerülnek a bántalmazások, előbb csak a verbális terror, például az, hogy az apa rendszeresen a fejéhez vágja: „ezt se tudod rendesen megcsinálni?” (162.), ami előhívja azt a földbe gyömöszölő érzést a fiúból, hogy „sose leszek férfi, sose leszek felnőtt” (uo.) – még akkor is, amikor már rég felnőtt, amikor már gyerekei vannak. Tipikus bántalmazó mozzanat a beszédmegvonás mint büntetés, és ebből megint csak csokornyai példát lehetne összegyűjteni a szövegből: „Apám nem szólt hozzám” (159.), „Miskolcig nem szóltunk egymáshoz” (139.), „beszélgetünk, mint a székely viccben” (162.). A megfélemlítés pedig hatásosan működött: „Mi is jobbnak láttuk öcsémmel, ha csendben maradunk” (182.).

De természetesen itt nem ért véget az agresszió, a félelmetes dühkitörés és a fizikai erőszak is előkerül. Előbb csak „néha egy-egy nyakleves” (144.), „nem volt szokása káromkodni sem, csak néha egy-egy kutyaúristenit” (139.), majd előkerül néhány durvább eset is: „Apu kiugrott az ágyból, pizsamámnál fogva kiráncigált, és ledobott a szőnyegre” (121.), „apám nyakon vágta (ő volt kéznél), mire öcsém beleverte az orrát a bőgrébe, folyt szépen bele a tejbe a vér” (144.). Kiderül, hogy a sosem kiabáló, mindig aranyos apa egy rossz jegy miatt is tudott ordibálni (131.), és gyakorolta a megfélemlítés más eszközeit is: „Apám fújtattott fölöttem” (121.). Sok példája van a szabadság korlátozásának, kezdve a tévé- és focimegvonással.

Kiderül persze, hogy korábban az apát is verték – ez még az apa szövegéből: „Nem vettük észre a tanító urat. Amit kaptunk, nem tettük az ablakba. Engem is éppen olyan jó szívvel vert, mint a saját gyerekeit. Hangosan bőgtünk. És mindez még semmi! Amikor estefelé hazamentem, a szüleim már tudtak a csínyről. Megkaptam a magamét tőlük is” (31.)

– de sokkal fontosabb a könyv szempontjából, hogy az agresszió öröklődik, és amikor a fiú, a szerző olyan helyzetbe kerül, maga is használja a fizikai erejét. Erre példa a nevelőtanári munkája, annak a mélypontja: „Sorba állítottam őket a folyosón, és válogatás nélkül felpofoztam őket [...], aki éppen sorra került, akit éppen kedvem volt, ütöttem” (154.). A dolog azért különösen súlyos, mert egyébként a szerzőben is tudatosul, hogy az intézetben a férfi nevelő hamar az apa szerepébe kerül: „Én voltam az apa. Az apjuk, akit talán nem is látnak. Aki sosem jön értük. Aki nincs is” (uo.), vagyis voltaképp apaként üttötte-verte a rábízott gyerekeket, ahogy korábban őt verte az apja, akit meg az ő apja vert. Megrázó, hogy egy önéletrajzi könyv legfontosabb motívuma az erőszak, a verés, amiből szépen összeáll a lánc, a dominó, a talán soha véget nem érő családi örökség. Megjegyzem, épp az imént idézett mondat, a megduplázott „őket” stílustalansága miatt is nehéz szépirodalomként olvasni a könyvet – habár még mindig a fiatalabb Sajó szövege a jobb minőségű. Írni tudásban biztosan legyőzte az apját, és nem lehet kétséges, efféle verseny, az egymás mellé szerkesztett szövegek versenye is ez a könyv, apa-fia verseny, ahol a fiú játszik hazai pályán.

A könyvben emlékező fiú azonban nem a pofonokat fájlalja leginkább, hanem azt az érzést, amit át kellett élnie, amikor az apa ellökte magától, szégyellte. A dadogás hároméves korában alakult ki, és máig megmaradt. A könyv természetesen kutatja az okokat, és talán is magyarázatot, rögtön kettőt, az iskolát és a kórházat: „Úgy sejtem, hogy az iskola (amit gyűlöltem) okozta a dadogást, a stressz; és a hároméves koromban átélt kórház, a folytonos sírás” (120.). Mindkét megoldás hátterében ott a nyilvánvaló vád: miért nem tudták ettől a szülők megvédeni? A háromévesen megélt tüdőbetegség, elszakítotttság és az abból kialakuló dadogás meghatározta az apa-fió kapcsolatot is. Az apa mintha szégyellné a beszédzavarral küzdő gyereket, és bár eleinte próbálják logopédushoz járni: „Miskolcra jártunk logopédushoz, de nagyon körülményes volt az utazás” (121.) – írja az apa –, de végül úgy érezték, nagyobb fáradtsággal járt elhordani a gyereket a szakemberhez, mint amennyire fontos a gyógyulása. Majd rátesznek egy lapáttal: az ország másik felébe, Kőszegre küldik az amúgy is érzékeny, magányos tízéves kisfiút, egy bentlakásos logopédiai iskolába, ahol újabb szeparációs szorongások, szeretethiány és még nagyobb magány vár rá, és a félelem, hogy a szülők talán sosem jönnek vissza érte. Egy árulkodó és tipikus, az apa hatalmát, tekintélyét és kegyetlenségét jól megmutató idézet, amiben ott a fiú állandó megfelelési vágya és az ahhoz szorosan kapcsolódó frusztrációja, hogy úgyszemint tud megfelelni, úgyszemint méltatlan az apa szeretetére: „Apám visszatérő mondanása volt: »Betegség, kényesség!« (És akkor ott voltam én, az örökké betegeskedő gyerek)” (200.).

Az önbizalomhiány ugyanis meghatározó ebben az élettörténetben, és nemcsak az apához fűződő, hanem lényegében minden társadalmi kapcsolatban. A történetek mögött húzódó vád ugyanakkor az, hogy az önbizalom szétverésében az apának voltak megbocsáthatatlan lépései. Ha azt mondom, a könyv részben ennek az állapotnak a legyőzéséért íródott, akkor hozzá kell tennem, ez nem volt sikeres. Ahhoz a könnyen tetten érhető, mégis rejtett, elkent bírálatoknál többre lenne szükség – és, megjegyzem, akkor egy ennél is jobb könyv születne volna. A könyv bemutatóján (a Youtube-on látható) Sajó elmondta, amíg az apja élt, eszébe sem jutott volna róla írni, mert félt az apjától. De sajnos ez a félelem most is ott van a mondatokban – az áldozat az agresszor emlékéitől, árnyékától is fél, és sokszor, mindjárt hozok néhány példát, inkább magát üti, magát alázza meg, mintegy az apa gyakorlatát folytatva, ahelyett, hogy az apát bírálná. A sokszor visszatérő „apám ezt is jobban tudja” (165.) fordulat itt-ott kap némi ironikus felhangot, de a szöveg nagyobb feszültségéhez nagyobb eltávolodásra lett volna szükség, és az olyan, csak összeszorult torokkal olvasható mondatoknak, mint a „Nem hoztam szégyent apámra” (168.), nem is lett volna szabad papírra kerülniük. Az apa védelmére, mentegetésére pedig semmi szükség egy olyan könyvben, amelyiknek az áldozatról kellene szólnia. Belépett a pártba, de csak kényszerből stb.

Nyomasztó olvasni, milyen szinten határozta meg az apa a fiú döntéseit, talán kicsit jobban is, mint az egy modern családban megszokott. Az apa döntött a középiskoláról, az egyetemválasztásról, közben ő intézte az egyetemi protekciót (vagy épp nem volt hajlandó szólni a fia érdekében), de még az első munkahelyeket is. „Persze ezt a munkahelyet is apám intézte” (153.) – írja a szerző, amikor az érettségi után a nevelőotthonban kezd el dolgozni. Ez is olyan mély tapasztalat, hogy a későbbi sikerekben is az apa háttér munkáját sejtí, azaz az apát szinte mindenhatónak, önmagát gyengének látja: „Kérdeztem anyámat, apám ebben is benne volt-e. »Ezt te csináltad, fiam.« Legyek büszke magamra. Aztán vagy így volt, vagy nem” (155.).

A könyvnek körülbelül az egyharmada az apa szövege, emlékezése. Ha már ilyen mennyiségben használta fel Sajó ezt az – ismét kiemelem – már publikált, mindenkinek hozzáférhető szöveget, sokkal több megjegyzésre, betoldásra, vitára lenne olvasóként igényem. Találni néhány pontosítást, ezek egy része is inkább a tovább élő anya szóbeli közlései, holott egészen biztos, hogy az apa torzított, szelektált, emlékeket fényesített, hamisított vagy kevert össze – lett volna alkalom ezeket leleplezni. Olyasmire gondolok, mint az „Így emlékszik apám. Én meg úgy, hogy az óvodából az első héten megszöktem” (117.), vagy az „Így emlékszik apám. Természetesen ez is velem történt” (118.) – amikor az emlékekben a két fiú történetét összekeveredik. Van egy-két „javítom apámat” (például 172.), de az én ízlésem szerint ez a hozzáállás lett volna a követendő, a *Javítom apámat* lehetett volna a könyv címe, beleértve azt is, hogy a fiú jobb ember lett, mint amilyen az apja volt.

Ennek persze az a legfőbb akadálya, hogy mindezek után is azt bizonygatja a történetekkel, hogy ő bizony rossz ember – mintha csak az apját akarná igazolni, aki talán tényleg ezt gondolta. Láttuk az iménti kollégiumi jelenetet egy vadállat-terrorista nevelőtanárról, aki válogatás nélkül üti a rábizott diákokat. Ennél súlyosabb, amikor tizenéves tanítványait környékezi meg az osztálykiránduláson, egy esetben egy olyan kislányt, akinek az anyja is a szerző szeretője volt: „Egyszer bementünk a bokorba, csókolóztunk. Aztán találkoztunk – a végé a tábortól távolabb volt, ő onnan jött, én oda mentem. Megfogtam a kezét, behúztam a bokorba, leültünk. Állt a faszom a mackónadrágban, meredezett a sátor. Nem mertem elővenni, mert elfut. Vagy nem” (152.). Gyomorforgató részletek ezek – és ilyenkor persze jobban szeretnénk mégis szépirodalomnak, fikciónak tekinteni a könyvet, nem pedig életrajznak. De akárminek is tekintjük, maga a gesztus nem más, mint önostorozás, önfeljelentés, önbántalmazás, annak bizonygatása, hogy a beszélő egy morálisan megsemmisült figura. Feltűnő ugyanakkor, hogy az apa szövegében sosem szerepel a „szégyen” szó, a fiú viszont legalább tízszer használja.

Lehet, hogy pár évtizede ez még jó dumának tűnt, de ma, a *metoo*-kampány idején és a szexuális ragadozókat leleplező és elítélő világban megdöbbenő, és csakis önostorozás felől érthető, ahogy az erotikus képzelgéseiről, a mániákus önkielégítéseiről, a pornófüggéséről, az erotikus képzelgéseiről és valóságos kalandjairól ír, amit, irodalmiasan, csakis „baszdüh”-nek lehetne nevezni. A vágy mindent elsöprő ereje ez, ami szinte minden élethelyzetben a csajozás lehetőségét keresi. A munkahelyein is kikezd a kollégákkal (és diákokkal), a férjes asszonyokkal. Furcsa, hogy egy önéletrajzi munkában ezeket a kínos részleteket is fontosnak tartja elmondani. Megalázva ezzel magát – mintha az apjától, aki folyamatosan megalázta, ezt az örökséget, ezt a feladatot kapta volna. Mint már láthattuk, a beszélő nem lázad az apja ellen, inkább igyekszik az apa halála után is megfelelni neki. Mindig félt tőle, de igazság szerint most is fél tőle. A szeretetére, az elismerésére vár, amit talán akkor kaphat meg, ha az önképét az apa által róla alkotott képhez igazítja. Ezért a nőekkel kapcsolatban is inkább a kudarcairól ír, azaz bár úgy jelenik meg, mint egy nagyon igyekvő, a nőkre nagyon-nagyon vágyú fiú, majd férfi, csak kevés babért arat – ha sikerül is valakit elcsábítani, legfeljebb az első éjszakáig jut, aztán a nők többet nem keresik. Visszatérő megjegyzések: „a következő nőnél se volt nagy sikerem”, „nem volt bennem köszönet” (163.).

Szívesen olvastam volna többet a két válással végződő házasságról is (mindkettőből született egy-egy gyerek), mert ez ráadásul egy másik fontos, megint csak a negatív kép erősítésére szolgáló témát is érint. Mert bár erről konkrétan nem ír, vélhetően alkoholproblémák, az apai örökséggel szintén összefüggésbe hozható alkoholizmusa vezetett a válásokig. Abból gondolhatjuk ezt, hogy amikor az első feleség megtagadja a láthatást, épp arra hivatkozik, hogy egyszer a volt férj részegen jelent meg, az ajtón át érezhette a mérhetetlen kocsmabűzt. „Ez persze nem igaz” – írja az elbeszélő (184.), de a probléma így is, úgy is valós, és egyáltalán nem kellemes olvasni, ahogy a regény más részein az ivásról, az ivásban található örömről vagy csak a kocsmázás rutinjáról ír. Az általa is használt szó, a „kocsmabűz” érződik a szövegen, és kifejezetten elkésérítő a Tibi atyás vagy Bödőcs Tibor-féle reflektálatlan, menőnek látszó viccelődés az alkohollal: „Utána kimentem egy kisunicumért és még két sörért, ittam és sírtam – hogy csak kisunicumot vettem” (182.), „veszek párizsit, sört, unicumot, csak a legszükségesebbeket” (217.), és sok-sok más szöveghely. Azért elkésérítők ezek a viccek, mert egy (két) családi tragédia hátterét, keretét adta az alkohol, két gyerek szenvedett és szenved tőle – épp ezért vártam volna, hogy a szerző árnyaltabban, kritikusabban beszéljen a kérdésről, de ez, sajnos, elmaradt. Ezt is csak annak lehet tudni, hogy az apa fontosabb, mint a feleségek vagy a gyerekek, az apával viaskodik, neki igyekszik megfelelni a kocsmában és az íróasztal mögött is. Elvesztette a gyerekeit, a családjait, majd a láthatáshoz való jogát, amire az a válasz, hogy „Beültem a Szitába (Szitakötő presszó), onnan, egy unicum és egy sör mellől néztem az üvegablakon át, ahogy viszi az anyja a gyereket” (185.) – keserű, vagy inkább elkésérítő, de amúgy jól megírt jelenet ez is.

Sok ehhez hasonló, esztétikailag értékes, emlékezetes pillanat van a könyvben, takarékos, rövid, de átütő szövegrész, nem egyet versben is el lehetne képzelni – a könyv végére szerkesztett négy kiváló vers meg is mutatja, hogyan képzelhető el a transzfer. Emlékeztetek az apával való konfliktusok és a haldoklás folyamata, illetve az olyan apróságok, hogy a beszélő még tizenhét évesen is az akkor tizenöt éves öccsével kényszerült egy ágyban aludni, hogyan nézték otthon a tévét, milyen volt az első nap a kórházakban, szanatóriumokban, kollégiumokban, távol a családtól, bátran megírt rész, hogy mi módon talált rá tinédzser korában az önkielégítésre, könyvtárosként hogyan csábította a polcok közé a törzsolvasót – „Azóta is, ha polcot látok... Egy Dexion-Salgó!” (148.) –, aztán sokkal később a válások, az elköltözések folyamata, a hajléktalanlét kísértete és a volt feleségnél maradt gyerekekkel való elmaradó találkozások körül kavargó érzések és képek, vagy épp a már hatvan fölött megélt tudószanatóriumi hetek élménye is ilyen. És persze ilyen a dadozással való küzdelem, a foci szeretete – „A fociban a beszédhibám se zavart” (118.), vagy az a mondat, hogy „Apám, finoman szólva, nem értékelt sokra az én ún. költőségemet” (186.), ami azt mutatja, hogy az apa még abban sem tudta elismerni a fiát, amiben pedig valóban sikeres volt. De attól tartok, ez a könyv tetszene neki, ha olvashatná. Nem lett volna szabad ennek így lennie.

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2020-as évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így félévre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2020-as évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.